

ВСТУП

МЕТОДОЛОГІЯ

1. СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ

- 1.1. Загальна оцінка поширеності
- 1.2. Оцінка поширеності за інститутами
- 1.3. Сприйняття корупції в політичній сфері
- 1.4. «Суспільство без корупції» як соціальна цінність

2. ПОШИРЕНІСТЬ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК

- 2.1. Корупційний досвід в публічній сфері
 - 2.1.1. Сфери освіти та медицини
 - 2.1.2. Сфери контролю та управління
- 2.2. Корупція в приватній сфері
 - 2.2.1. Корупція в приватному бізнесі
 - 2.2.2. Корупція в ЗМІ
 - 2.2.3. Корупція в третьому секторі

3. ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ

- 3.1. Уявлення про причини корупції в Україні
- 3.2. Опозиція антикорупційній діяльності
- 3.3. Причини корупції в приватному секторі

ВИСНОВКИ

ВСТУП

Дане дослідження феномену «української корупції» базується на двох методологічних підходах:

1. Дослідженні сприйняття поширеності, причин, гостроти проблеми корупції в Україні. Іншими словами, корупція досліджується як певний феномен масової свідомості.
2. Дослідженні реального досвіду участі в корупційних практиках, так званої корупційної поведінки. В даному випадку нам важливо було виділити особливості корупційної культури (ситуації, контекст, предмети обміну), що поширені в публічній, приватній і політичній сферах, зокрема в приватному бізнесі, ЗМІ, в третьому секторі.

Методологія емпіричних досліджень.

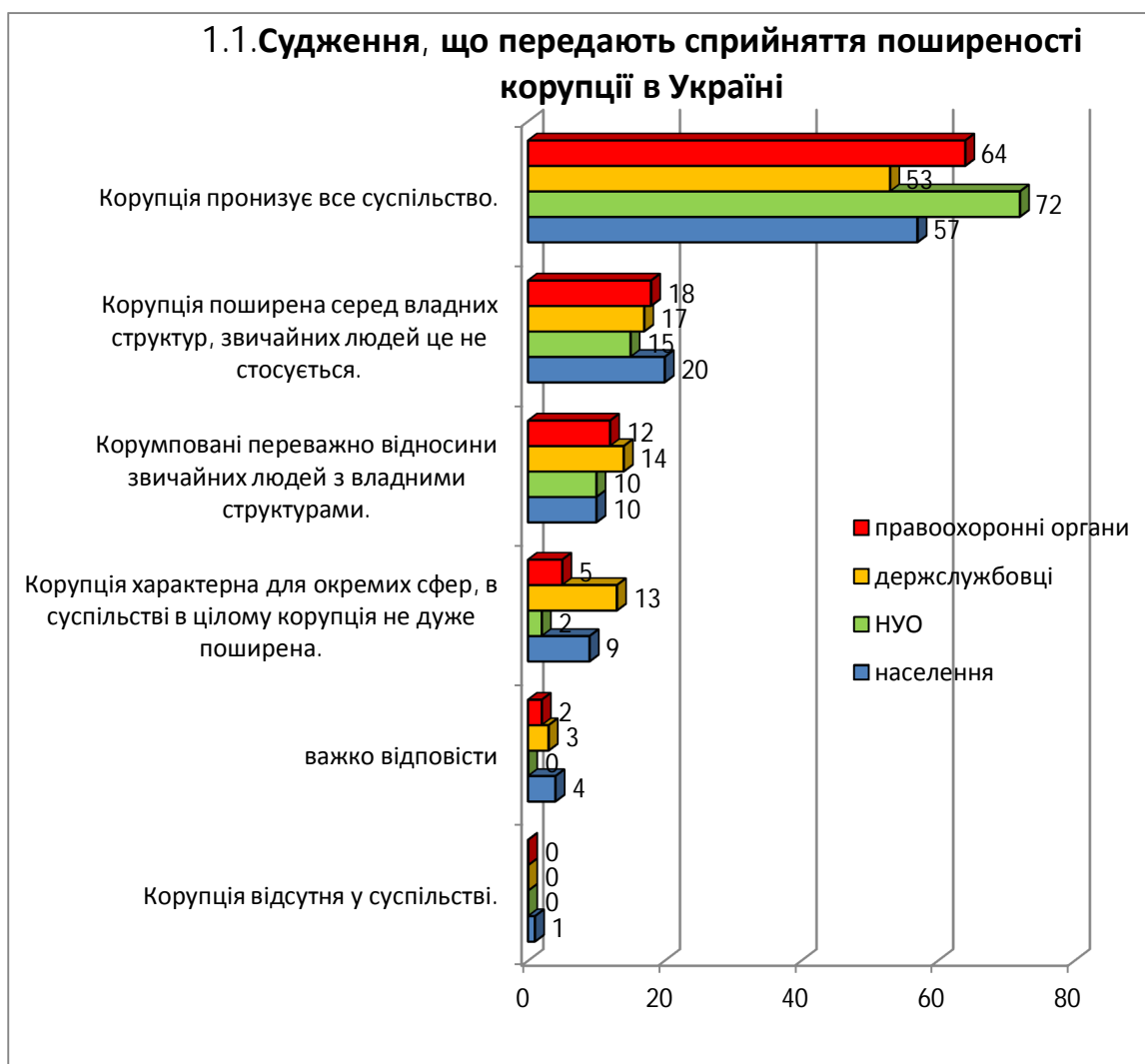
Інформаційну базу дослідження склали результати: а) опитування населення; б) опитування державних службовців; в) опитування співробітників правоохоронних органів; г) опитування підприємців; г) опитування представників НУО.

1. СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ПОШИРЕНOSTІ

Переважає більшість населення України сприймають корупцію в країні як всеохоплююче явище: на думку 57% населення «корупція пронизує все суспільство».

Оцінки поширеності корупції є різними у представників різних соціально-професійних груп (Мал.1.1.). Найбільша кількість тих, хто сприймає поширеність корупції як епідемічну ситуацію серед представників НУО (74%), найменша - серед держслужбовців (53%), значна частка яких (14%) вважають, що «корупція характерна для окремих сфер». Представники правоохоронних органів оцінюють поширеність корупції більш гостро ніж держслужбовці і населення: 64% респондентів з масиву працівників правоохоронних органів вважають, що «корупція пронизує все суспільство».

Не дивлячись на те, що українці в цілому усвідомлюють масштаби поширення корупції, ця проблема не вважається першочерговою, що обумовлено низкою факторів:

По-перше, «бідність робить проблему корупцію другорядною». Так, за даними дослідження, збільшення рівня корупції у повсякденному житті (в школах, вузах, ЖЕКах, лікарнях та ін.) в рейтингу першочергових проблем займає сьому сходинку після проблем медичного забезпечення (51%), зростання цін (54%), низьких зарплат (46%) та пенсій (29%), безробіття (40%) (Мал. 1.2).

1.2. Які із згаданих проблем чинна влада має вирішити в першу чергу, на думку населення

По-друге, сприйняття необхідності використовувати корупцію є важливим елементом масової свідомості в Україні. Українці водночас визнають як поширеність корупції, так і її функціональність. Так, за даними опитування:

- ✓ 41% підприємців і 35% населення відповіли, що, дають хабарі на вимогу (їх спонукають держслужбовці), і при цьому 49% підприємців і 27% населення не виключають, що «хабарі спрощують процедурну тяганину»; 15% підприємців і 13% громадян відповіли, що «хабар забезпечує стовідсотковий позитивний результат» (Мал.1.3.).
- ✓ Більше половини населення (55%) впевнені що, корупція спроможна відкрити «закриті» двері. Так, 30% респондентів впевнені, що зможуть отримати місце в «закритій» для подальшого набору групі дитячого садка, якщо «дадуть гроші завідуючій», 25% респондентів - якщо знайдуть впливову людину, яка вплине на керівника дитсадку.
- ✓ Звичку більшості населення використовувати корупцію в повсякденному житті вважають перешкодою антикорупційній боротьбі 74% населення, 73% держслужбовців, 42% співробітників правоохоронних органів, 51% - представників НУО.

По-третє, корупція розглядається як невідворотне явище, що має сталі традиції, вікову систему державних інституцій. Лейтмотивом глибинних інтерв'ю є теза про те, що подолати корупцію не можливо, тому боротися із нею марна справа.

- ✓ На думку 76% респондентів з масиву населення, «пасивне очікування змін, не втручання в ситуацію» є найбільш характерним типом поведінки у відношенні до корупції в Україні.
- ✓ 66% респондентів вважають, що для більшості населення властиво «невдоволення ситуацією, але водночас відчуття неспроможності її змінити».

По-четверте, оцінки сприйняття поширеності корупції в масовій свідомості корелюють з загальними оцінками політичної та економічної ситуації в Україні. Показовими в цьому відношенні є результати моніторингових досліджень Центру Разумкова (2007-2010 рр.), які були сфокусовані на загальних тенденціях суспільних оцінок поточної ситуації в країні. Ключовим питанням в цих опитуваннях було питання про «правильність загального курсу розвитку України». Зростання питомої ваги тих, хто вважає, що курс розвитку країни є правильним, супроводжувалось певним зниженням рівня стурбованості поширеністю корупції. Відповідно, на цій підставі можна висловлювати припущення про потенційну залежність феномену стурбованості корупцією від ідеологічних стереотипів, які поширюються суб'єктами політичного життя. Наприклад, в дослідженні червня 2010 року було зафіксовано найбільш високий відсоток респондентів, що визнають курс розвитку країни правильним (43%), з одночасним досить суттєвим зниженням питомої ваги осіб, що відносять корупцію до найбільш важливих суспільних проблем. Такі оцінки вписуються в загальний ідейно-політичний контекст сучасної ситуації як прояв ідеологічного міфу «стабільності та порядку», що визнається здобутком нової влади. Хоча при цьому, немає відчутних доказів того, що реальний рівень корупції зменшився.

1.2. ОЦІНКА ПОШИРЕНOSTІ ЗА ІНСТИТУТАМИ

Не дивлячись на те, що на думку переважної більшості населення, корупція пронизує все суспільство, безсумнівно, виявляються сфери, які сприймаються як більш корумповані і навпаки. При цьому сприйняття поширеності корупції в тій чи іншій сфері не завжди можна пояснити наявністю контактів з нею респондентів. Загальновизнаним у сучасних дослідженнях корупції є поділ корупції на «велику корупцію» та «побутову корупцію». В масовій свідомості аналогічний поділ є стійким стереотипом, що стає найбільш поширеним способом мотивації виправдання корупції. Досить розповсюдженою в матеріалах інтерв'ю є думка, що «корупція існує десь далеко, тільки в вищих ешелонах влади, а те, що трапляється з "рядовими" громадянами, - це не є корупцією».

Так, в сприйнятті українців до найбільш корумпованих сфер належать органи державної влади та управління (інститути публічної влади) (Мал.1.4). Загалом від 65 і більше відсотків опитаних вважають корупцію «дуже поширеною» в ДАІ (89%), митниці (77%), податковій (81%), міліції (78%), прокуратурі (73%) і судах (80%), а також Верховній Раді (75%) і низці управлінських органів (Центральних та місцевих органах виконавчої влади, обласних та районних державних адміністраціях (68%), органах місцевого самоврядування (67%). В цьому сенсі окремим за своєю обумовленістю є належність до цієї групи також державних та комунальних установ охорони здоров'я (69%).

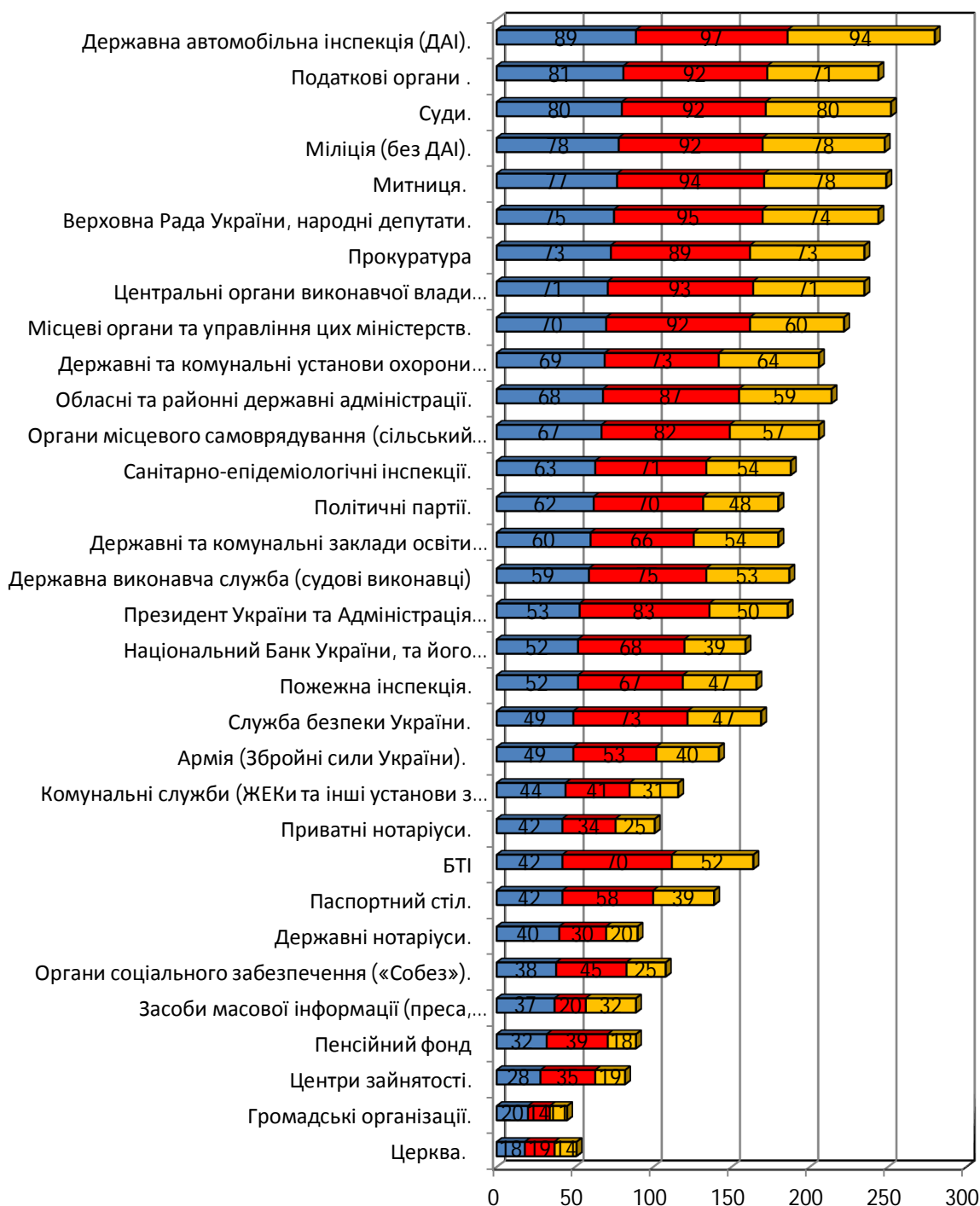
До найменш корумпованих українці відносять ті установи, які мають справу з мало захищеними верствами населення (Пенсійний фонд (32%), Центр зайнятості (28%), органи соціального забезпечення («Собез») (38%), а також представників третього сектору (20%), ЗМІ (37%), церкву (18%) (Мал.1.4).

Цікаво, що сприйняття поширеності корупції в тій чи іншій сфері відрізняється в залежності від соціальної групи респондентів. Оцінки держслужбовців в цілому збігаються з оцінками населення в частині списку найбільш корумпованих інституцій. Оцінюючи корупцію на вищому рівні, держслужбовці цілком підтримують оцінки населення. Проте в частині, яка відноситься до публічної та побутової сфер, держслужбовці є значно м'якшими в оцінках поширеності корупції ніж населення.

Найбільш категоричними в оцінках сприйняття поширеності корупції є представники НУО. Їхні оцінки по відношенню до низки інститутів є практично на 20 відсотків вищими ніж у населення. До того ж в результаті ранжування оцінок представників НУО в групу «найбільш корумпованих» установ потрапили (окрім тих, що обрало населення) Президент і його адміністрація (83%), державна виконавча служба (75%), Служба безпеки України (73%) і БТІ (70%) (Мал.1.4).

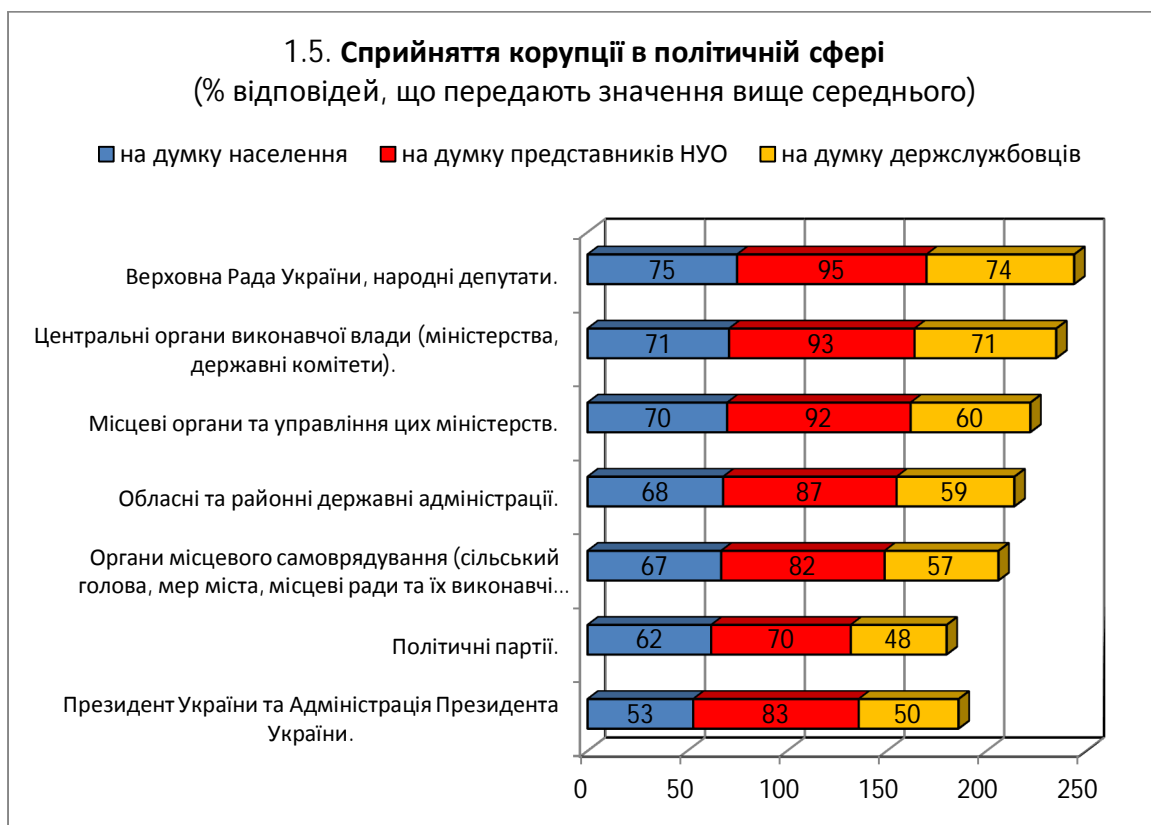
1.4. Оцінки сприйняття поширеності корупції за інститутами (сума відповідей, які оцінюють корупцію вище середнього рівня)

■ на думку населення ■ на думку представників НУО ■ на думку держслужбовців

1.3. СПРИЙНЯТТЯ КОРУПЦІЇ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Політична сфера сприймається як вельми корумпована більшістю респондентів безвідносно від масиву даних. До найбільш корумпованих установ на думку населення, представників НУО і держслужбовців відносяться Верховна Рада України (народні депутати) і центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети): більше 70% населення і держслужбовців вважають корупцію в них поширеною вище середнього. (Мал.1.5).

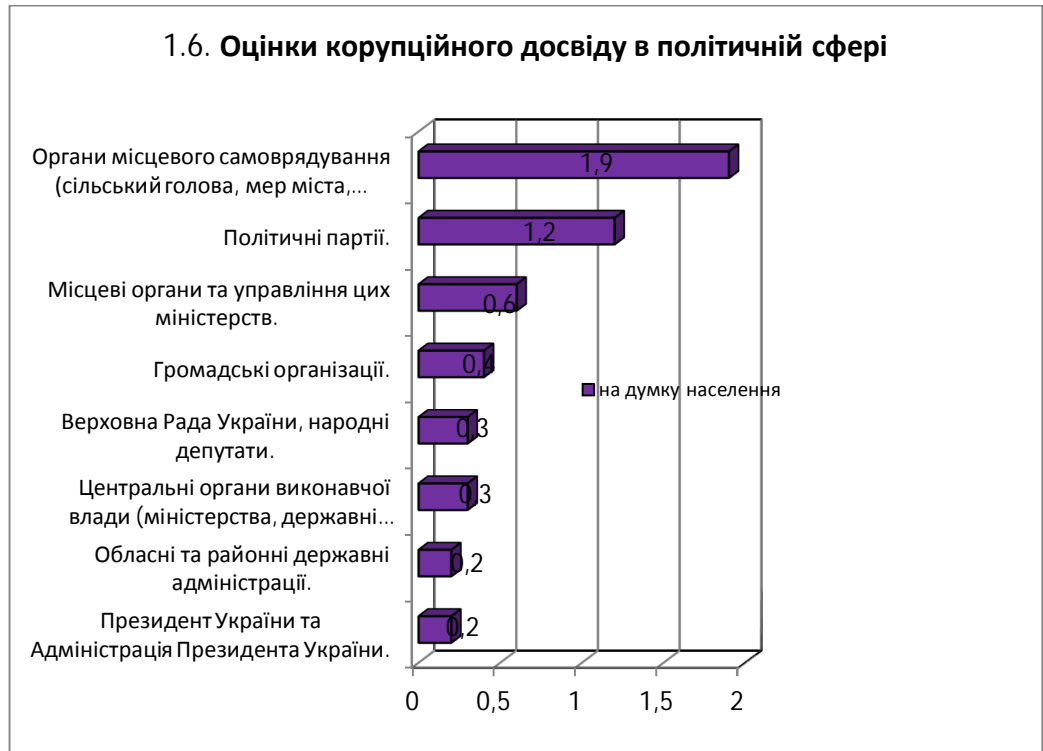

Високі оцінки сприйняття корумпованості політичної сфери не зумовлені наявністю в населення корупційних контактів з політичними інституціями. Не дивлячись на відсутність власного досвіду, населення виявляється добре обізнаним в видах політичної корупції. Про це свідчать наступні дані:

- ✓ Досвід корупційних контактів в політичній сфері мали загалом не більше 4% респондентів. Найбільш корупційно небезпечними виявилися органи місцевого самоврядування (1,9%) та політичні партії (1,2%) (Мал.1.6).
- ✓ За оцінками Центру Разумкова¹, більшість респондентів чули про такі види корупції як призначення на керівні посади, плата за

¹ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 28 липня 2009 року. Було опитано 2006 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 129 населених пунктах (із них 75

отримання необхідних судових рішень, плата за отримання ліцензій, фінансування виборчих кампаній, купівля-продаж місць у виборчих списках тощо (Мал.1.7).

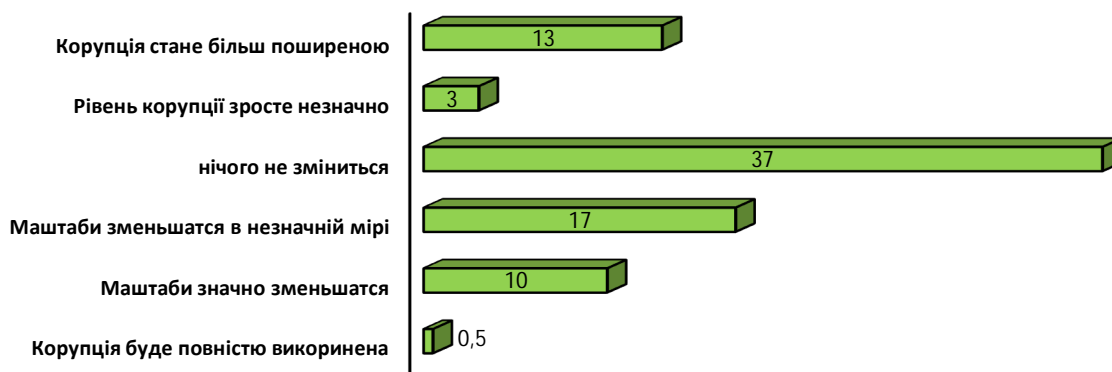
міських та 54 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Порівняно з іншими політичними інститутами оцінки Президента і його Адміністрації є найнижчими: тільки 53% населення і 50% держслужбовців сприймають їх як корумповані установи. Саме оцінки президентської адміністрації, на наш погляд, є досить чутливим індикатором сприйняття загального курсу влади і успіхів, зокрема в подоланні корупції. Так, на період нашого опитування (в перше півріччя після президентських виборів) оцінки дій нової влади, щодо вирішення першочергових суспільних проблем, оцінювалися населенням досить позитивно: лише 21% вважали їх неуспішними, а 8% - шкідливим, проте 49% вважали їх почасти успішними і 7% успішними (Мал.1.8).

Іншим індикатором оцінки діючої політичної влади є прогноз населення щодо успіхів в подоланні корупції в наступні три роки. Так, за даними нашого опитування, влітку 2010 року настрої населення були скоріше оптимістичними ніж песимістичними: доля тих, хто вважав, що «корупція зменшиться в наступні три роки», складала практично третину опитаних (27%), порівняно з 16% респондентів, які схилилися до думки, що корупція збільшиться. Питома вага респондентів (37%) вважали, що рівень корупції не зміниться (Мал.1.9).

1.9. Як зміниться ситуація з корупцією в Україні в наступні три роки: за оцінками населення

Подібні оптимістичні очікування були зафіксовані і в межах досліджень інших соціологічних груп. Так, за даними центру Разумкова, ще у квітні 2010 року соціальні оптимісти, які очікували змін загальної ситуації в країні на краще (38%), переважали над песимістами (12%), які очікували змін на гірше². Спираючись на дані Центру Разумкова, слід зазначити, що у 2011 році ситуація змінилася на протилежну. Якщо в 2010 році в тому, що події розвиваються в правильному руслі були переконані 43% опитаних, в 2011 році – лише 14% (64% опитаних вважали, що події розвиваються в неправильному напрямі). Чисельні показники доводять, що очікування переважно не виправдалися, що призвело у лютому 2011 року до негативних оцінок змін ситуації майже у всіх сферах життя, за винятком міжнародних відносин і становища російськомовного населення.

1.4. «СУСПІЛЬСТВО БЕЗ КОРУПЦІЇ» ЯК СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ

«Суспільство без корупції» як соціальна цінність визнається 26% населення України. Водночас, ступінь суспільної стурбованості проблемою корупції завжди є нижчою порівняно з проблемою бідності (високі ціни, низькі зарплати, безробіття, проблеми з медичним обслуговуванням, низька якість комунальних послуг тощо). Так, за даними нашого дослідження:

- ✓ збільшення рівня корупції у повсякденному житті (в школах, ВНЗ, ЖЕКах, лікарнях та ін.) в рейтингу першочергових проблем займає сьому сходинку (27%) після проблем медичного забезпечення (51%), зростання цін (54%), низьких зарплат (46%) та пенсій (29%), безробіття (40%).

² Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 1 по 5 квітня 2011 року. Було опитано 2009 респондента віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі.

Опитування здійснювалося у 132 населених пунктах (із них 79 міських та 53 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Для порівняння були використані [інші дослідження Центру Разумкова, проведені у 2002-2011 роках](#).

- ✓ в рейтингу чинників, що забезпечують комфортність та впевненість, відсутність корупції в повсякденному житті займає четверту сходинку після прийнятних цін на продукти харчування та товари першої необхідності (50%), справедливої оплати праці (44%), стабільної політичної ситуації в країні (27%) (Мал.1.10). Так, відсутність корупції в повсякденному житті є важливою умовою впевненості у житті для 26% опитаних, а відсутність корупції в органах державної влади лише для 19%

2. ПОШИРЕНІСТЬ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК

Дослідження показало, що за рік в корупційних практиках взяли участь за власними оцінками 30% респондентів в масиві населення. Ці оцінки збігаються з даними Центру Разумкова, згідно яким корупційний досвід протягом року мали 28,2% опитаних³.

Якщо не брати до уваги конкретний період, то корупційний досвід протягом життя мали 56% опитаних, 43% - не змогли згадати жодної корупційної ситуації за власною участю. (Мал.2.1).

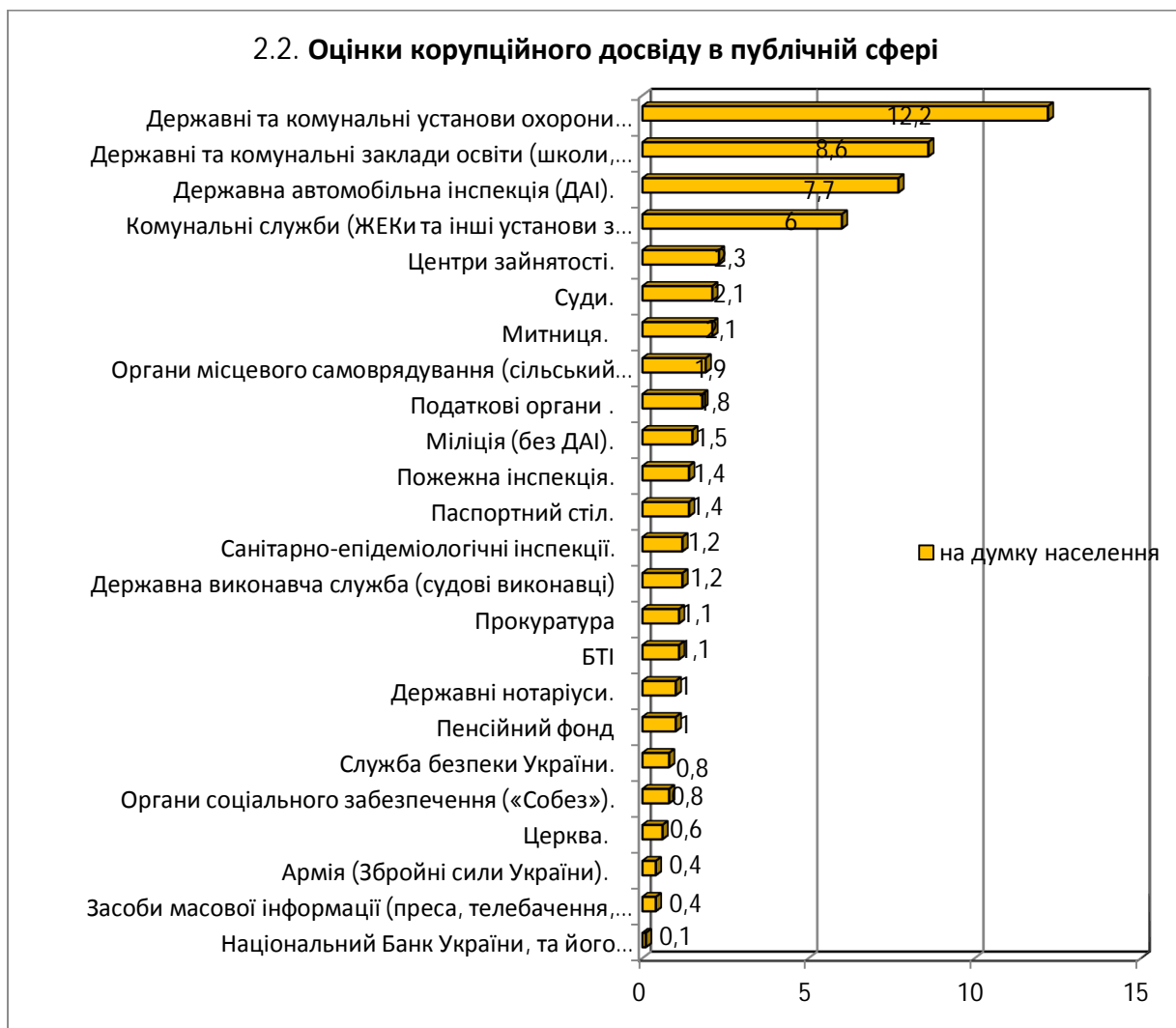
В ході подальшого аналізу корупційного досвіду ми поділили корупційні практики на корупцію в публічній та приватній сферах, зокрема в приватному бізнесі, ЗМІ, в третьому секторі.

³ Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 20 по 28 липня 2009 року. Було опитано 2006 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як стратифікована, багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування здійснювалося у 129 населених пунктах (із них 75 міських та 54 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95

2.1. КОРУПЦІЙНИЙ ДОСВІД В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ

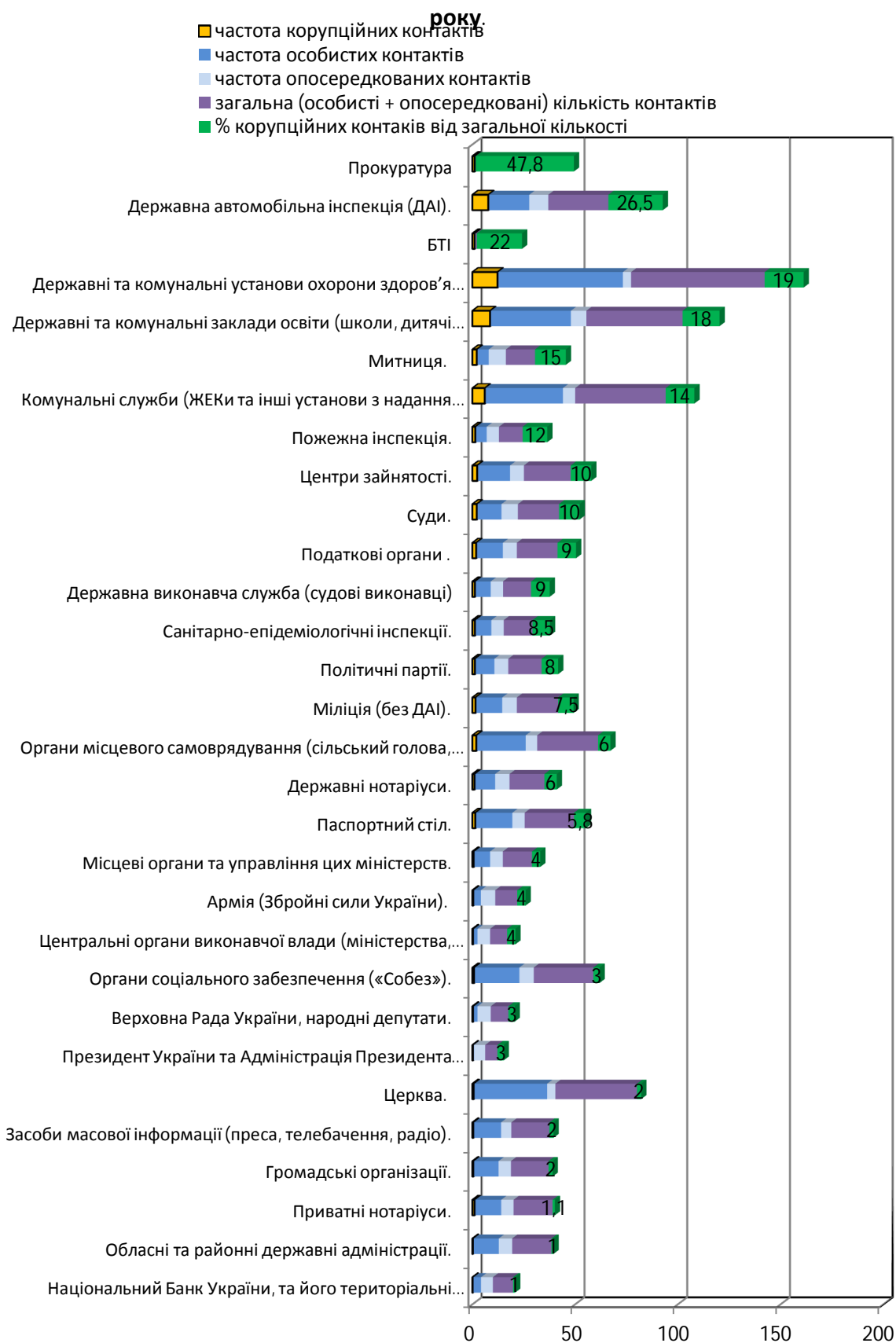
За загальною частотою корупційних контактів в масиві населення лідирують три найбільш популярні сфери:

- ✓ державні та комунальні установи охорони здоров'я (12,2%),
- ✓ державні та комунальні заклади освіти (8,6%)
- ✓ державна автомобільна інспекція (ДАІ) (7,7%) (Мал.2.2).

Водночас просте ранжування інститутів за частотою контактів не можна вважати інформативним показником корумпованості сфери, оскільки кількість звернень до закладів освіти чи установ охорони здоров'я завжди є вищою ніж, наприклад, до державної виконавчої служби. Саме тому дещо іншу картину дає відсоток корупційних контактів респондентів від загальної кількості всіх контактів в певній сфері. За даним показником найбільш корупційно небезпечними інститутами є прокуратура (47,8%), державна автомобільна інспекція (26,5%) і БТІ (22%) (Мал. 2.3).

2.3. Оцінки співвідношення корупційних контактів до загальної частоти конатків респондентів з окремими установами протягом року

2.1.1. СФЕРИ ОСВІТИ ТА МЕДИЦИНИ

За нашими оцінками відсоток корупційних контактів до загальної кількості контактів в державних та комунальних закладах охорони здоров'я і закладах освіти складає 19% і 18% відповідно.

Ці сфери заслуговують на особливу увагу не стільки тому, що вони лідирують за частотою корупційних взаємодій, скільки тому, що саме по відношенню до них виникають складнощі в кваліфікації населенням тієї чи іншої дії як корупційної. Ці невизначеності суттєво деформують загальні оцінки сприйняття та досвіду.

Так, в якості прикладу наведемо кілька найбільш типових ситуацій, що не є корупцією за законом проте сприймаються населенням як така.

- ✓ *Пацієнт дає лікарю державної медичної установи гроші під час прийому або відвідання лікарем хворого вдома⁴. Майже 40% населення назвали цю ситуацію корупцією з боку лікаря і 33% - з боку пацієнта.*
- ✓ *Сплату до благодійних фондів при лікарні 20% населення вважають корупцією в медицині. 37% вважають існування таких фондів створенням умов для корупції з боку керівництва медичних закладів. При цьому думки тих, хто мав корупційний досвід і тих, хто не мав його, у цьому відношенні співпадають.*
- ✓ *«Вчитель математики говорить батькам учня про необхідність додаткових платних індивідуальних занять». Вчитель у даній ситуації не є суб'єктом корупційних правопорушень, тому мова може йти лише про порушення професійної етики. Серед тих, хто за останні 12 місяців мав корупційний досвід 24% вбачають у даній ситуації корупцію; 44% вважають таку поведінку аморальним вчинком, 33% - нормальною поведінкою.*

В середньому, за даними дослідження, адекватно оцінюють ситуацію з корупцією біля 60% населення, вважають корупційну поведінку нормальною біля 13% і вважають корупційну поведінку порушеннями професійної етики або суспільної моралі біля 25%. 20% населення схильні вбачати корупцію там, де вона відсутня.

⁴Не стосується випадків відкриття лікарняних листів або вчинення інших дій організаційно-розпорядчого або адміністративно-господарського характеру з боку лікаря

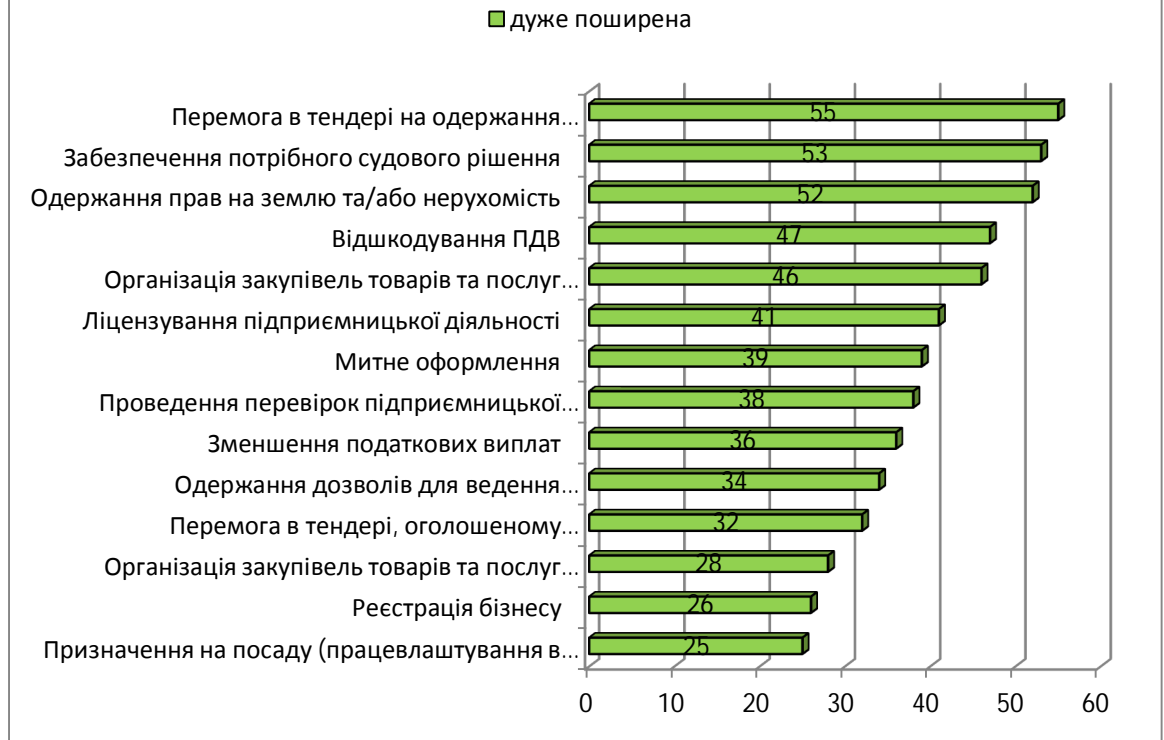
2.1.2. СФЕРА КОНТРОЛЮ ТА УПРАВЛІННЯ

Досвід взаємодії населення із сферою контролю та управління, за отриманими даними, є незначним (Мал.2.3). Саме тому оцінки населенням сприйняття поширеності корупції в цих сферах є високими, а оцінки досвіду досить низькими. Якщо ж взяти до уваги аналогічні відповіді в масиві підприємців, цей дисбаланс вже не буде здаватися підозрілим. В контактах з державними органами та установами, що регулюють підприємницьку діяльність, лише 15% опитаних підприємців не мали досвіду корупційних ситуацій, решта опинялася в таких ситуаціях принаймні 1 раз за останні 12 місяців (Мал.2.4).

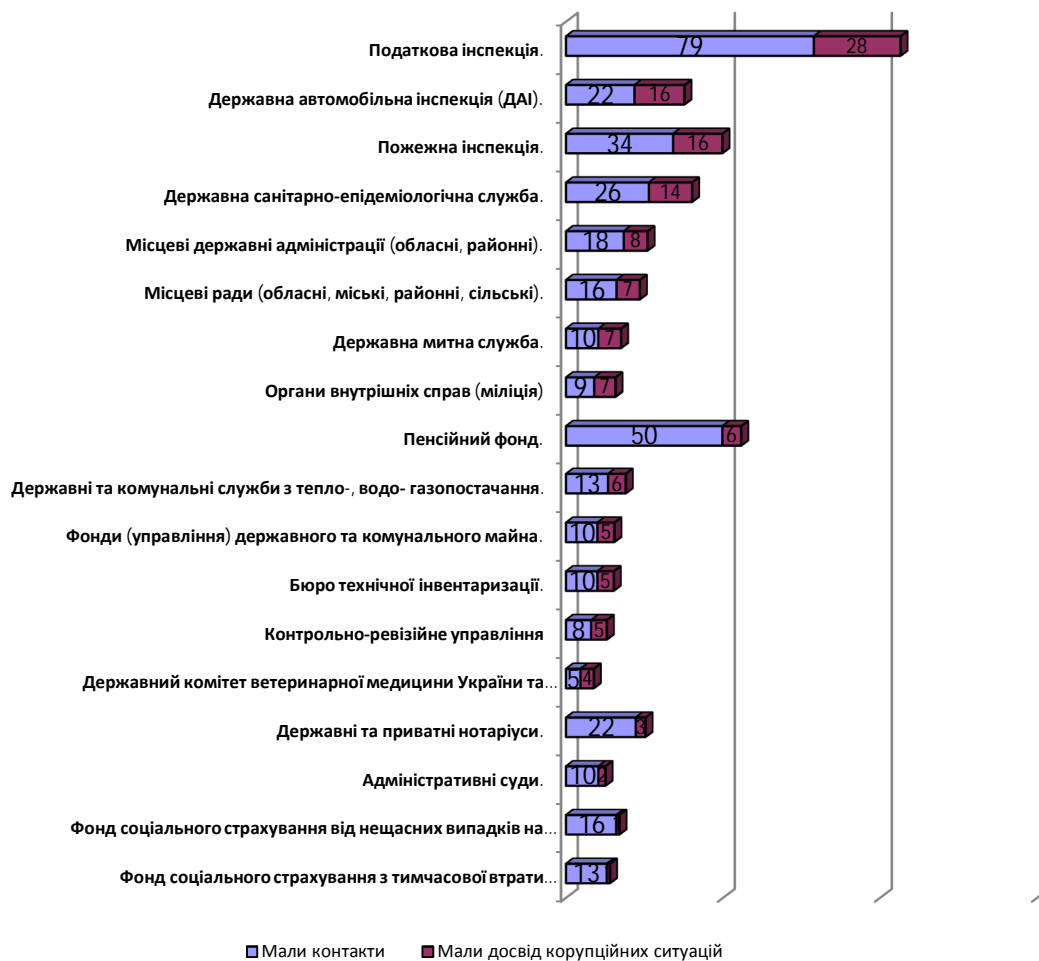
Мал.2.5 відображає найбільш поширені предмети корупційних взаємодій підприємців і державних установ.

2.5. Наскільки, з досвіду співробітників правоохоронних органів, поширеною є корупція в наступних ситуаціях

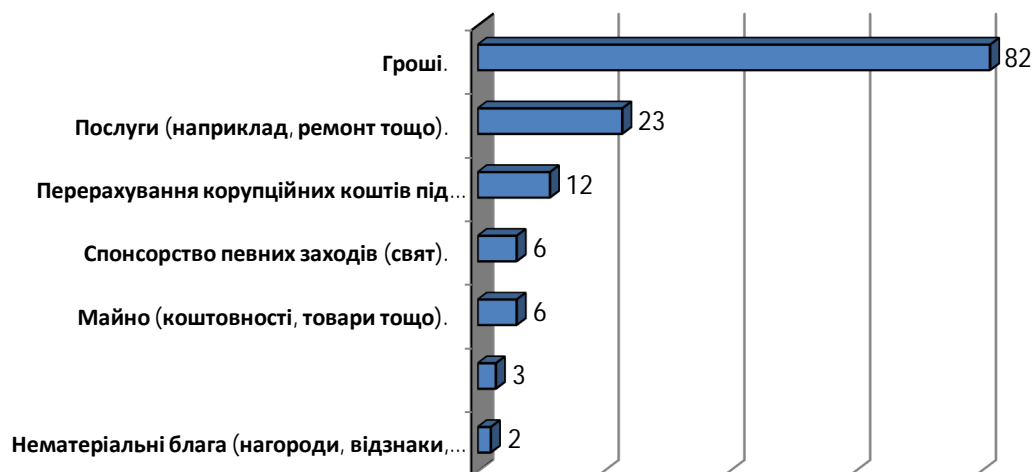
Корупційні ситуації виникають найчастіше саме з тими установами, з якими підприємцям доводиться контактувати найбільше - податкова інспекція (79% підприємців контактували та 28% мали корупційні ситуації), пожежна інспекція (34% та 15% відповідно), Державна санітарно-епідеміологічна служба (26% та 14% відповідно) (Мал. 2.6.). Виключенням є установи, контакти з якими пов'язані з простим поданням звітності (пенсійний фонд, фонди соціального страхування). Загалом Державна автомобільна інспекція, Державна митна служба, Фонд (управління) державного та комунального майна, Бюро технічної інвентаризації, Державна санітарно-епідеміологічна служба - п'ятірка «лідерів», при контакті з якими більше половини підприємців, що мали контакти, мали і досвід корупційної ситуації (Мал.2.6).

Мал. 2.6. Наявність контактів з органами/установами та досвід корупційних ситуацій (за масивом підприємців)

В якості універсально *предмету корупційного платежу* найчастіше (у 82% випадків) виступає готівка. Інші види платежів використовуються набагато рідше: певні послуги (23%), перерахування коштів під виглядом благодійного внеску (12%), спонсорство певних заходів (6%), майно (6%), обмін послугами (надання чи сприяння в отриманні пільг, послуг тощо) (3%) (Мал.2.8).

Мал.2.8 Якими формами хабарів, неофіційних платежів ви частіше за все стикаєтесь у своїй сфері? (в масиві підприємців)

2.2. КОРУПЦІЯ В ПРИВАТНІЙ СФЕРІ

Сучасні дослідження корупції досить часто минають увагою приватну сферу, вважаючи, що там не може бути корупції. Проте, аналіз даних глибоких інтерв'ю дозволяє стверджувати, що корупція є глибоко укоріненою у бізнесову практику український підприємців, в інформаційну сферу та третій сектор.

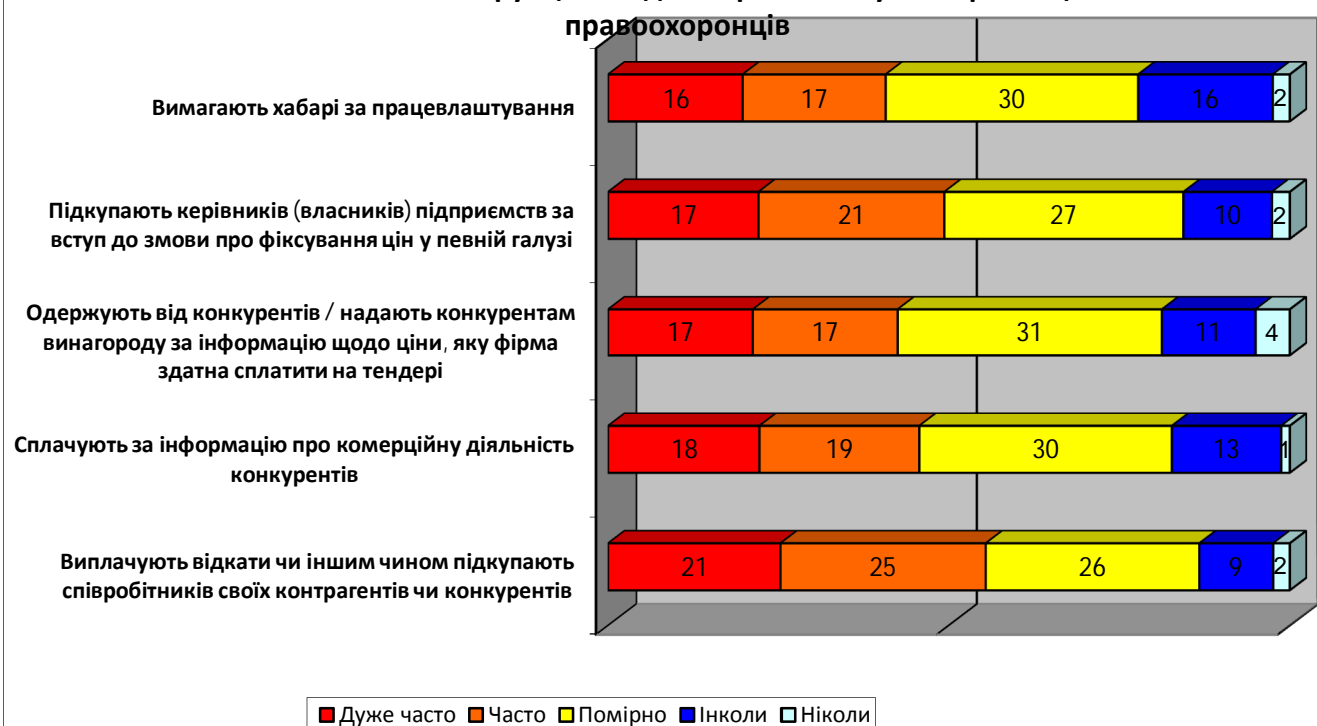
2.2.1. КОРУПЦІЯ В ПРИВАТНОМУ БІЗНЕСІ

Корупція в приватному секторі фактично є складовою бізнес-процесів.

Найбільш поширені *види корупції в приватній сфері* пов'язані, за даними опитування співробітників правоохоронних органів, з наступними ситуаціями (Мал.2.9):

- хабарі за працевлаштування (33%),
- купівля комерційної інформації про конкурентів (37%),
- змови щодо утримання цін на певному рівні (38%),
- купівля інформації щодо тендерних пропозицій (34%)
- виплата «відкатів» чи інший варіант підкупу контрагентів чи конкурентів (46%).

Мал. 2.9. Частота корупційних дій в приватному секторі, в оцінках

Високий рівень поширеності корупції в приватному секторі є причиною і наслідком «тінізації» економіки. Так, за оцінками самих підприємців, вони «дуже часто» стикаються з характерними проявами тіньової економіки (Мал.2.10):

- веденням подвійної бухгалтерії (47%);
- виплатами зарплати «у конвертах» (55%);
- діяльністю без необхідних дозволів та ліцензій (36%);
- здійсненням підприємницької діяльності без її реєстрації (24%);
- використанням послуг «мінімізаторів» податків (у т.ч. фіктивних фірм) (24%).

Оцінки правоохоронців щодо застосування зазначених незаконних дій набагато суворіші: виплата зарплат «в конвертах» (74%), подвійна бухгалтерія, використання чорної готівки (68%), використання мінімізаторів податків (55%).

Мал.2.10. Як часто підприємства у вашій сфері використовують наступне? (в оцінках підприємців)

Ставлення до корупції в приватному секторі є доволі толерантним і функціональним.

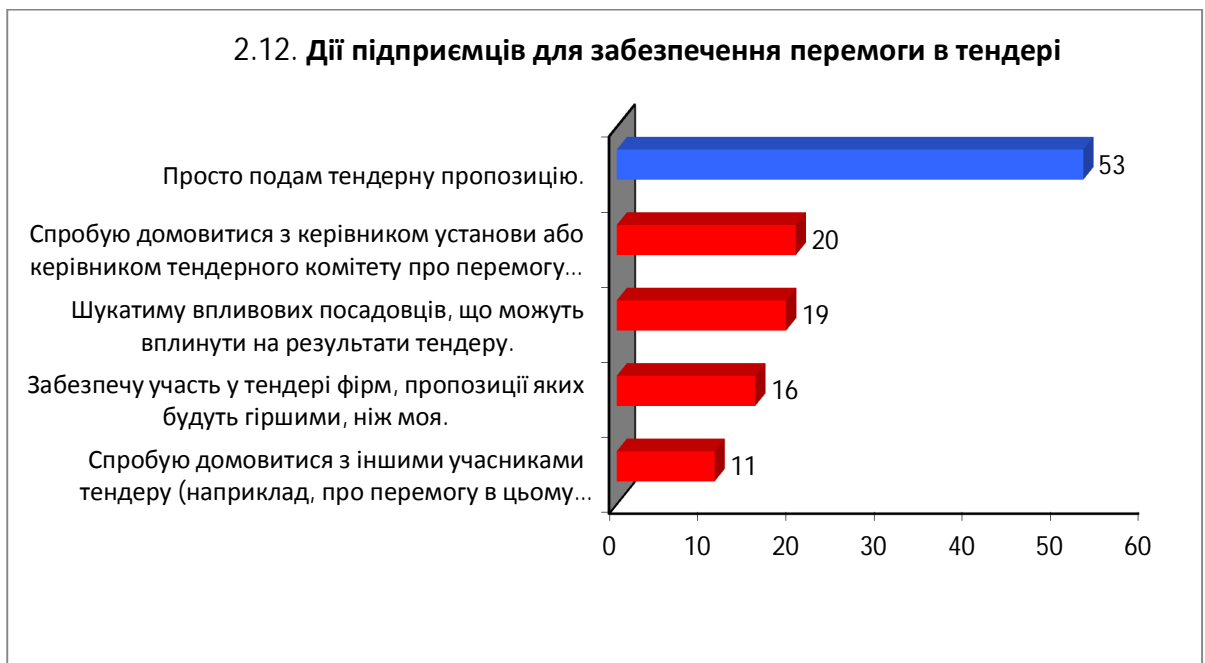
- ✓ Близько половини підприємців фактично не вважають корупційною поведінкою «відкати», які є класичним проявом корупції в правному секторі – особа одержує власний зиск, використовуючи своє службове становище і завдаючи шкоди підприємству або організації, в якій працює: матеріальної - завищення цін на товари та послуги та репутації – закупівля недоброякісних, зіпсованих, прострочених товарів тощо. Дуже показовим є те, що лише близько половини підприємців готові запропонувати своєму співробітникові звільнитися за умови викриття ситуації «відкату». Тобто, для більш, ніж як для половини бізнесменів ситуація, коли відбувається підкуп – не є екстраординарною. 18% підприємців взагалі сприймають ситуацію «відкату» як щось природне: 11% взагалі нічого не робитиме (що може трактуватися як звичайна практика «відкатів» у цих випадках), 7% ввійде в долю або примусить віддати «відкат» (Мал. 2.11).

2.11. "Якими будуть Ваші дії в наступній ситуації: працівник Вашої компанії заявив Вам, що його колега, який вів переговори з підрядником, отримав від останнього «відкат»?"

- ✓ Стосовно участі в тендерній процедурі, дві третини підприємців (66%) готові вдатися до тих або інших корупційних дій, що забезпечать перемогу у конкурсі (Мал.2.12).

2.12. Дії підприємців для забезпечення перемоги в тендері

Способи ведення бізнесу априорі несуть в собі корупційну складову у відносинах з державними органами та контрагентами. Це, звичайно переноситься і на відносини в середину приватного сектору. Інколи застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності.

2.2.2. КОРУПЦІЯ В ЗМІ

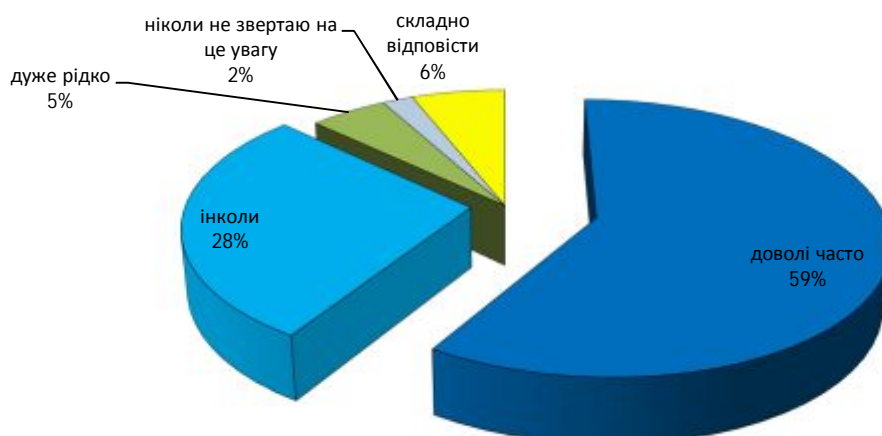
За даними опитування, уявлення про те, що ЗМІ є корумпованими, не є новиною (і, головне, - проблемою) як для журналістів, так і для населення (Мал.2.13).

- ✓ По-перше, журналісти усвідомлюють непрозорість ЗМІ: з цим погоджуються 83% опитаних.
- ✓ По-друге, журналісти чітко уявляють собі, чим відрізняється замовний матеріал, вони можуть його ідентифікувати. Більшість журналістів (59%) відповіли, що доволі часто зустрічають в ЗМІ замовний матеріал, 28% - інколи, лише 5 – дуже рідко (Мал.2.14).

2.13. Сьогодні багато говорять про корумпованість ЗМІ. Наскільки справедливими є подібні висловлювання? (за масивом журналістів)

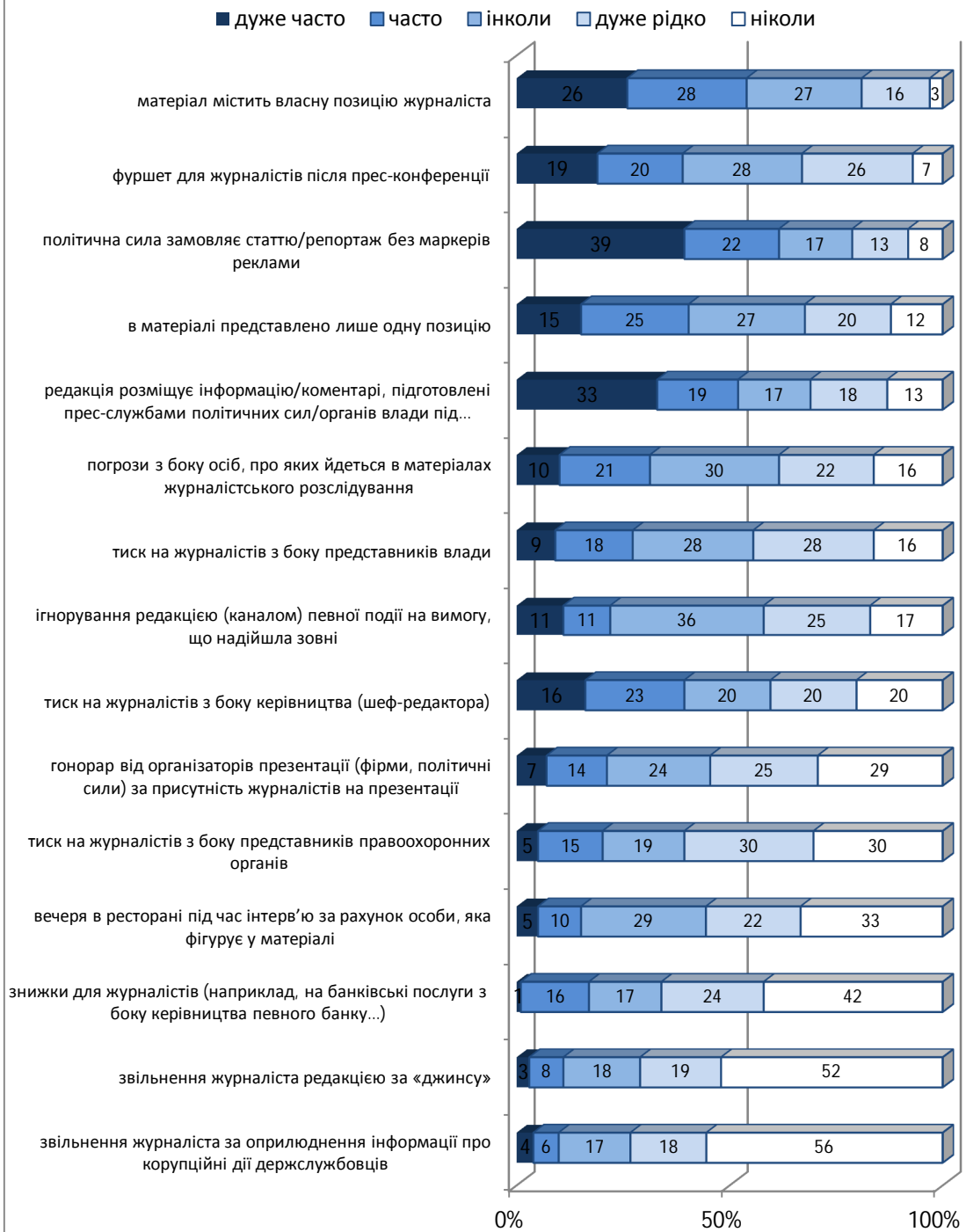
2.14. Як часто Вам доводилося зустрічати в ЗМІ замовний матеріал? (за оцінками журналістів)

Непрозорість медіа існує в двох формах: *пряма* (грошові виплати за статті) та *непряма* (інші винагороди, який отримує журналіст або редактор та

які припускає загальна політика медіа-організації). До непрямих способів впливу належать, наприклад, такі практики: розміщення статті в обмін на рекламу (або бонус рекламодавцю), отримання подарунків, зразків товару, конфлікт інтересів, коли журналіст поєднує роботу ЗМІ з послугами прес-секретаря в політичній партії або в бізнесі, а також будь-який фінансовий або психологічний тиск з боку джерел інформації (бізнесу, політичних партій тощо), тиск з боку власника чи рекламного відділу щодо того, що і як згадувати у публікаціях. Усі ці ситуації ставлять під загрозу незалежність редакції, порушують збалансованість матеріалів (Мал.2.15).

2.15. Оцінки журналістами ступеню поширеності окремих явищ:

Найчастіше власниками ЗМІ стають представники великого бізнесу, які купляючи канал чи видання, забезпечують себе інформаційним ресурсом напередодні виборів. Свідченням політичної заангажованості медіа є наведені нижче дані.

- ✓ На думку 61% журналістів частою практикою в ЗМІ є *створення інформаційного приводу*, тобто замовлення політичною силою репортажу/коментарів без маркерів реклами. (Мал. 2.15).
- ✓ Варіантом інформаційного приводу є створення *сприятливого/несприятливого інформаційного контексту*. Для того, щоб створити рекламу або антирекламу політичному суб'єкту, в інформаційному матеріалі його ім'я зв'язується з подіями, які стосуються його лише частково або до яких він не має відношення. Сьогодні часто інформаційним контекстом стає саме тема корупції/боротьби з корупціонерами, яка досить активно привертає увагу аудиторії.
- ✓ *Журналісти втрачають ініціативу*. Вибір теми репортажу в більшості випадків пов'язується з замовленням редакції (46%) та інформаційним приводом (33%) (Мал.2.16).

- ✓ Чим більше аудиторія каналу чи видання, тим більшим є рівень непрозорості. Найбільш заангажованими з засобів масової інформації журналісти вважають загальнодержавні (77%) та регіональні канали телебачення (69%). Найменш заангажовані, на думку журналістів, Інтернет - видання (37%) та форуми в Інтернеті (21%) (Мал.2.17).

Таким чином, загальною тенденцією для України є поступовий *перехід непрозорості на вищі рівні*, ніж підкуп журналістів грошми або публікація в обмін на подарунок, прес-тур чи фуршет. Такі впливи (на рівні міжособистісному) зустрічаються все менше. Так, не більше 20% опитаних журналістів зазначили, що частою практикою в журналістській сфері є сьогодні гонорари за відвідування і висвітлення презентації, обід в ресторані за гроші особи, про яку йдеться в матеріалі тощо. Натомість частішає відбувається тиск на внутрішньо-організаційному рівні, коли саме власник або рекламний відділ всередині медіа-організації замовляє редакції теми й акценти.

Іншими словами, дана тенденція вказує на трансформацію тисків на журналістів, яка відбулася в Україні за останні роки. Все менше на прийняття рішення про проведення журналістського розслідування може вплинути сам журналіст або редактор (порівняно з пропозиціями джерела інформації заплатити готівкою за статтю). Отже, непрозорість формалізується на рівні організації, стає частиною редакторської політики, протистояти якій журналісту індивідуально стає все важче. Найгірше, що в результаті цих перевтілень

впливів, межа між прозорим і непрозорим, прийнятним і неприйнятним, етичним і неетичним стає все менш чіткою.

2.2.3. КОРУПЦІЯ В ТРЕТЬОМУ СЕКТОРІ

Ефективність діяльності неурядових громадських організацій має вимірюватися не лише результатами діяльності, що її задекларовано в якості статутної, але й за походженням, справжньою метою створення.

Велика кількість громадських організацій, зареєстрованих в Україні, не завжди відображається на якості: не поодинокі випадки, коли під виглядом громадських організацій

- ✓ працюють структури, спрямовані на отримання прибутку (фактично, бізнес приховується під організаційно-правовою формою громадської організації);
- ✓ фінансуються бізнес-структурами або політичними партіями для лобювання певних інтересів (і є цілком залежними від своїх «господарів»);
- ✓ створюються під реалізацію певних проектів і припиняють своє існування після «засвоєння» коштів, державних чи грантових;
- ✓ створюються «кишенькові» благодійні фонди при певних владних структурах, правоохоронних органах тощо для перерахування корупційних платежів.

Згідно із самооцінками представників НУО, яким пропонувалося оцінити діяльність громадських організацій відповідного регіону, зазначені вище явища мають місце і досить поширені.

Так, про фактичну залежність від політичних партій, яка відбувається постійно (10%) або часто (33%) заявила третина (33%) респондентів (Мал. 2.18). Постійно (8%) та дуже часто (23%) громадські організації створюються під певні проекти, і після їх завершення фактично не працюють. Присутня принаймні часткова «тінізація» діяльності (виплата зарплатні у «конвертах») постійно (14%) або часто (13%). Є фактичним «прикриттям» бізнесу і працює заради прибутку за думками 25% представників неурядових організацій.

Чимало громадських організацій не ведуть діяльності, про яку заявляють. Згідно з оцінками 24% опитаних НУО не ведуть жодної діяльності (постійно – 4%, часто – 20%), трохи менше опитаних (по 20%) заявляють, що громадські організації отримують фінансування від донорів, але діяльності не ведуть, та лише декларують статутну діяльність але фактично не працюють.

Не поодинокі випадки, коли *отримання грантів має корупційний характер*: так, про постійні «відкати» в роботі з вітчизняними донорами заявили 8% респондентів (ще 7% - назвали це «частим» явищем), з міжнародними – 7% (6% відповідно).

Про ефективне здійснення статутної діяльності як «постійне» (13%) або «часте» (23%) оцінило лише 36% респондентів. Зважаючи на те, що такі оцінки даються самими представниками громадських організацій, можна отримати уявлення про дійсну ефективність роботи громадських організацій взагалі. Так, лише десята частина опитаних заявила, що НУО ефективно протидіють корупції, при чому постійно це роблять лише в оцінках 1% респондентів.

Звичайно, наведені числа не є фактичним, точним відображенням ситуації, але дуже показовим чином демонструють, як самі працівники громадських організацій, спираючись на власний досвід, оцінюють діяльність

НУО. Наведені дані свідчать про те, що лівова частка зареєстрованих в Україні громадських організацій не відповідають своїй місії і не виконують покладених на них функцій, виступаючи фактично для задоволення потреб засновників, а не відповідаючи на запити громадянського суспільства.

Про певну залежність громадських організацій говорить той факт, що за відсутності допомоги міжнародних донорів кількість НУО, що протидіють корупції зменшиться суттєвим чином в оцінках практично половини опитаних, 46% (Мал. 2.19). Трохи більше третини зазначили, що суттєвих змін разі відсутності фінансування міжнародних організацій не відбудеться – 11% відповіли, що кількість діючих НУО ніяк не зміниться, 27% - зменшиться, але незначно.

2.19. "Як зміниться кількість діючих громадських організацій, що протидіють корупції, у разі відсутності допомоги міжнародних донорів?"

3. ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ

3.1. УЯВЛЕННЯ ПРО ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

В п'ятірку найбільш очевидних для населення причин високого рівня корупції в Україні відносяться:

- корумпованість судів та суддів (82%)
- недоторканість народних депутатів та суддів (81%)
- корумпованість правоохоронних органів («вони більше заробляють собі гроші, ніж борються з корупцією») (80%)
- надто гуманне відношення до корупціонерів («слабкість покарання») (77%)
- звичка більшості населення використовувати корупцію (терпимість до корупції) (74%)
- відсутність політичної волі – тобто небажання політичної влади вести боротьбу з корупцією (74%).

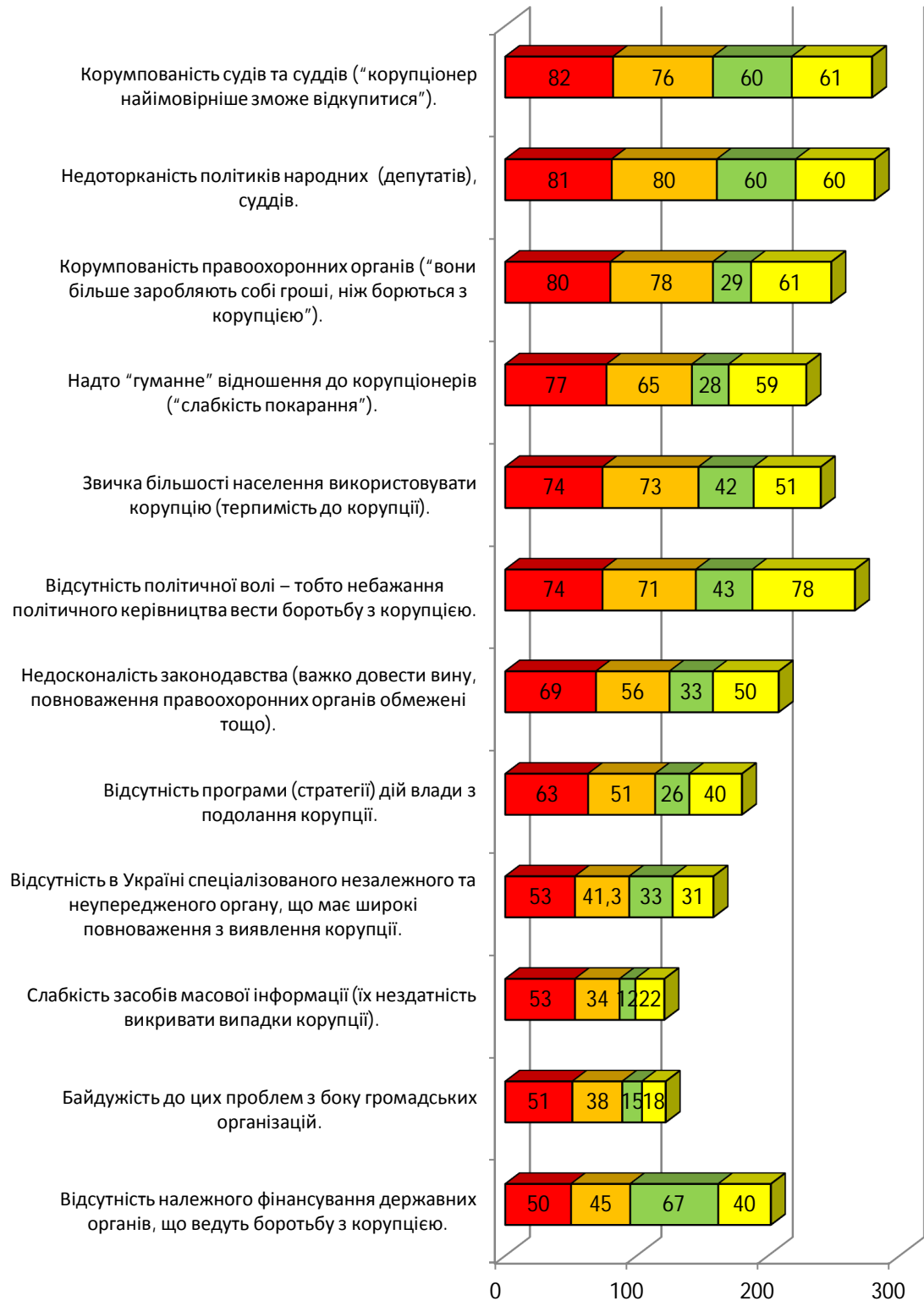
З думкою населення в значній мірі солідарні держслужбовці. Мал. 3.1.1. демонструє збіг оцінок в ранжуванні основних причин корупції цих двох категорій опитаних.

На думку більшості представників правоохоронних органів, головною причиною корупції є відсутність належного фінансування державних органів, що ведуть боротьбу з корупцією (67%).

На думку представників неурядових організацій (НУО), головною причиною корупції в Україні є відсутність політичної волі: так вважають 78% опитаних в цій категорії респондентів.

3.1.1. Уявлення про фактори, що знижують антикорупційний потенціал в Україні

- на думку населення
- на думку держслужбовців
- на думку співробітників правоохоронних органів
- НУО

3.2. ОПОЗИЦІЯ АНТИКОРУПЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Дослідження діяльності різних суб'єктів антикорупційної стратегії, свідчить про те, що причини корупції в значній мірі пов'язані із схильності багатьох з них протидіяти боротьбі з корупцією або імітувати антикорупційну активність.

Визначимо основні ресурси протидії боротьбі з корупцією, що використовують головні суб'єкти антикорупційної стратегії.

Судді за оцінками журналістів, держслужбовців, населення, співробітників правоохоронних органів, представників НУО потрапляють в п'ятірку суб'єктів, що є опозицією до антикорупційної боротьби. *Головними ресурсами протидії антикорупційної стратегії з боку суддів є:* забезпечення потрібного судового рішення за гроші; залежність судового рішення від впливу політичної сили; покривання корупційних злочинів; торгівля впливом; клановість.

Прокуратура. Лише 7% населення і 2% держслужбовців вважають, що прокуратура є активним борцем з корупцією. *Головним антикорупційним ресурсом* прокуратури є виявлення, розслідування і викриття корупційних злочинів, а також право на проведення самостійних розслідувань з використанням всього арсеналу оперативно - розшукуваних заходів. *Ресурси протидії антикорупційній боротьбі* виявляються в дисфункціях цієї установи: замовчуванні, викривленні чи ігноруванні фактів корупції; створенні і продажу компромату; забезпеченні потрібних слідчих висновків; тиску на підприємців чи держслужбовців з метою стягування корупційних коштів за потрібний висновок перевірки; торгівлі впливом.

Правоохоронні органи. *До ресурсів*, що обумовлюють протидію антикорупційній боротьбі відносяться: існуюча система діяльності правоохоронних органів (робота на показники), можливість вищих органах влади впливати на рішення правоохоронних органів; відсутність належної взаємодії між оперативними підрозділами різних правоохоронних органів; торгівля впливом; висока привабливість корупційних практик в силу низького матеріального забезпечення цієї сфери.

Народні депутати. Антикорупційна діяльність народних депутатів є суто декларативною, на думку 78% населення і громадських активістів, 80% держслужбовців, 78% журналістів і співробітників правоохоронних органів.

За даними глибинних інтерв'ю, корупція є одним з головних мотивів боротьби за депутатське крісло. *Ресурси протидії:* корупція, приховування реальних доходів; створення юридичних колізій; створення і підтримка політичного протистояння гілок влади; невизначеність політичної волі, існування подвійних стандартів: імітація боротьби, відтягування прийняття законопроектів, покривання корупційних злочинів; придушення свободи слова; існування «кишенькової» заангажованої преси; зрощування бізнесу з владою.

Політична сила при владі. За результатами опитування від політичної сили при владі найбільше залежить ефективність чи навпаки провал антикорупційної стратегії. *Ресурси протидії, наявність яких відмічені респондентами:* тиск на правоохоронні органи, прокуратуру, суди; придушення свободи слова; невизначена політична воля; політичні репресії під

маркою боротьби з корупціонерами; вибірковість у застосуванні санкцій; політичне прикриття корупційних зловживань.

Працівники митниці, податкової інспекції є зацікавленими в збереженні існуючого стану речей, на думку переважної більшості опитаних. *Головний антикорупційний ресурс* фіскальних органів полягає в їх прямих функціях: контролі за сплатою податків і викритті інформації про незаконне збагачення. *Головним ресурсом протидії антикорупційній боротьбі* є дисфункції цих органів: приховування чи ігнорування інформації про недекларовані прибутки, незаконне збагачення завдяки корупції під час перевірок; впливова підтримка підприємств («дах»), що дозволяє ухилитися від сплати податків, мінімізувати податкові витрати, мати переваги під час тендерів; використання компромату в якості предмету корупційного обміну; відсутність взаємодії з правоохоронними органами в частині обміну інформацією, координації дій тощо при виявленні, розкритті і розслідуванні корупційних злочинів; створення обставин, що провокують нові види корупційного обміну під час перевірок.

Журналісти. Ресурси протидії антикорупційній боротьбі: слабкість контролюючої функції медіа; замовчування теми корупції; викривлення фактів корупції, використання компромату; відсутність взаємодії із правоохоронними органами в частині обміну інформацією, координації дій тощо при виявленні, розкритті і розслідуванні корупційних злочинів; залежність журналістів від власників; замовні матеріали (заангажованість ЗМІ); закритість інформації з боку влади (43% опитаних журналістів назвали цей чинник перешкодою в реальній протидії корупції); тиск з боку влади, вважають суттєвою перешкодою 37% журналістів; низький статус професійної етики; відсутність реакції громадськості на оприлюднення інформації про викривання корупційних злочинів. За сукупним показником, 50% журналістів вважають пасивність громадськості суттєвою перешкодою, яка нейтралізує і без цього слабку контролюючу функцію медіа: 37% опитаних мали на увазі толерантність до корупції з боку населення, 13% - відсутність розуміння з боку громадськості. В цілому журналісти виявляють песимістичні оцінки наслідків оприлюднення журналістських розслідувань.

3.3. ПРИЧИНИ КОРУПЦІЇ В ПРИВАТНОМУ СЕКТОРІ

Аналіз глибинних інтерв'ю дозволяє виділити такі причини корупції у приватному секторі:

- Низький розвиток правової культури і культури підприємницької діяльності. Вдаючись до корупції, підприємці йдуть шляхом найменшого спротиву, віддаючи перевагу незаконному, але швидкому засобу отримання необхідного контракту, нехтуючи при цьому репутацією власної компанії *«Осознание возможности быстро и результативно решить интересующий вопрос»* (власник малого бізнесу, жінка, 38 років);
- сталість та поширеність корупційних практик (ця причина пов'язана з попередньою): *«всі так роблять»*; *«без цього бізнесу не буває»*, *«не*

подмажешь – не поедешь» - ось типові висловлювання підприємців, що описують цю причину появи корупції в приватному секторі;

- безкарність *«Безнаказанность коррупции в государстве влечет за собой свободное ее использование в решении всех вопросов»* (власник малого бізнесу, жінка, 38 років);
- функціональне сприйняття корупції, використання «відкатів» у якості конкурентної переваги. *«Мне кажется, что на нашем этапе развития с молодой экономикой это решает вопрос конкурсной основы... точнее ее перевели в денежный эквивалент. Хочешь получить выгодный подряд, поделись с тем кто их раздает, иначе с ним поделится кто-нибудь другой»* (керівник відділу продажу, чоловік, 38 років); *«Это целиком зависит от порядочности человека, а государство на эти качества не повлияет. Пока существует конкуренция, существует внутрипредпринимательская коррупция»* (чоловік, власник підприємства, 46 років). Практика «відкатів» настільки звичайна, що навіть проводяться майстер-класи щодо надання «відкатів», при цьому такі майстер-класи проходять як складова тренінгів з активних продажів. Більшість опитаних респондентів, як серед населення, так і представників правоохоронних органів, вважають, що серед підприємців домінує толерантне ставлення до корупції. Так, декларативний характер ставлення демонструє від 25% (малий та середній бізнес) до 30% (великий бізнес) підприємців, більш того, про зацікавленість у збереженні існуючого стану речей для великого бізнесу – третина респондентів, 33%. Фактично це свідчить про те, що для більш ніж половини підприємців (для великого бізнесу – в більшій мірі, для малого та середнього – в меншій) корупція носить функціональний характер. І, навпаки, активну протидію корупції, за думкою лише 9% опитаних демонструють представники малого та середнього і втричі менше (3%) – великого бізнесу;
- причини, пов'язані з поведінкою (мотивацією) найманого працівника. Тут може бути вплив декількох факторів: бажання швидко та без зайвих зусиль отримати додатковий прибуток; «образу» на керівництво компанії за недооцінку; відсутність фінансового заохочення за зниження ціни угоди (незалежно від результатів перемовин з потенційним покупцем/продавцем, - фіксована зарплатня);
- непрозорість процедур закупівель;
- відсутність зацікавленості у викритті «відкатів» (зважаючи на можливі репутаційні втрати для компанії (співробітник якої є або «відкатодавцем» або «відкатоотримувачем»).
- Високі податки, низька платоспроможність населення. Мал. 3.3.1. свідчить про те, що поширеність корупції в приватному секторі пов'язана в першу чергу з тенденцією до «тінізації» економіки: перешкодою для бізнесу для 35 відсотків опитаних підприємців є високі податки, для 27% - кризові явища в економіці, для 24% - низька платоспроможність населення. Зважаючи на вищезазначений зв'язок тіньової економіки та корупції, толерантне ставлення до

корупції в приватному секторі стає цілком зрозумілим: «тінізація» бізнесу сьогодні є умовою його виживання, в той же час перебування в «тіні» неможливе без корупційного «прикриття», як у стосунках з держслужбовцями, так і в самому приватному секторі.

ВИСНОВКИ

Корупція сприймається як тотальне явище: 57% населення вважають, що «корупція пронизує все суспільство».

Головними характеристиками сприйняття корупції є:

- терпиме ставлення до неї в умовах українського суспільства;
- функціональне ставлення; звичка використовувати корупцію;
- корупція сприймається як невідворотне явище, що має сталі традиції, вікову систему державних інституцій.
- існує потенційна залежність феномену стурбованості корупцією від загальних оцінок курсу влади.

Дослідження дозволяє зробити висновок, що в масовій свідомості існує суперечливе поєднання сприйняття корупції як соціально-небезпечного, злочинного явища, а з іншого – як невід'ємної частини життя, звички змушеного застосування корупційних практик, обумовленого соціально-економічними чинниками.

Ця тенденція відображає наявність подвійних стандартів розуміння корупції в масовій свідомості. Вони проявляються у:

- розриві ціннісного рівня і поведінкового (засуджую але беру/даю хабарі);
- засудженні поведінки інших та виправданні власної поведінки;
- схильності вважати корупцією лише дії чиновників в ситуації вимагання (чи умисного створення умов для підведення особи до думки про необхідність здійснення корупційного платежу);
- виправдані поведінки хабародавця;
- поділі корупції на «велику» та «побутову».

Упереджене ставлення населення до корупції в окремих сферах пояснюється наступними фреймами масової свідомості:

- Персоніфікація корупції
- Часто під корупцією розглядається низька якість публічних послуг та неефективність дій чиновників
- Корупція на побутовому рівні часто сприймається як вимушена і взаємовигідна поведінка. При цьому найчастіше обвинувачується держава, яка платить низьку заробітну плату чиновникам, що говорить про бажання перенести відповідальність за ситуації, що виникали на «абстрактний рівень», а не на певних учасників корупційної ситуації
- Стереотипне маркування окремих сфер як корумпованих (наслідок інформаційного фону). Серед таких інституцій виділяються заклади освіти, медичні установи, суди, правоохоронні органи, органи самоврядування різних рівнів.
- Оцінка ситуації залежить від суми хабара та характеру питання, яке вирішується в результаті корупційної угоди.

Загальні твердження про корупцію в приватній сфері свідчать, що способи ведення бізнесу апіорі несуть в собі корупційну складову у відносинах з державними органами та контрагентами. Інколи застосування корупційних практик є засобом збереження бізнесу або утримання його конкурентоспроможності.

Умови ведення бізнесу в Україні залишаються несприйнятливими.

Однією з основних ознак корумпованості суспільства є показники участі населення в корупційних практиках, тобто реальний корупційний досвід на противагу сприйняттю, яке не завжди формується з власного досвіду. За останній рік 30% респондентів серед населення повідомили про те, що вони брали участь в корупційних практиках. У той же час про участь в корупційних практиках протягом життя повідомило 56 % респондентів. Тобто кількість населення, яке мало реальний досвід участі у корупційних практиках є меншою за кількість осіб, які вважають, що суспільство пронизане корупцією. З іншого боку більшість установ публічного сектору і приватний сектор вважаються доволі корумпованими. Традиційно, відповідно до стереотипного мислення найбільш корумпованими вважаються заклади освіти, охорони здоров'я та ДАІ. Однак, за кількістю контактів, які вилилися в корупційні практики найбільш корумпованими виявляються прокуратура, Бюро технічної інвентаризації (БТІ) та ДАІ. Відсоток респондентів, які мали корупційний досвід в закладах освіти та охорони здоров'я є значно меншим у порівнянні з названими інституціями. Найбільшою проблемою сприйняття корупції у сфері освіти та охорони здоров'я є проблеми з розумінням корупції населенням. Так, близько 60% опитаних адекватно розуміють корупцію, яка передбачена чинним законодавством, тоді як 20% бачать корупцію там, де згідно закону вона відсутня. Корумпованими вважаються і ті інститути громадянського суспільства, які традиційно вважаються найбільш ефективними у протидії корупції – це засоби масової інформації і третій сектор. Населення і самі журналісти визнають, що ЗМІ в Україні не прозорими та заангажованими, залежними від власників, журналісти доволі часто публікують замовні матеріали. Громадські організації також піддаються певним корупційним ризикам – створюються з певною метою або під конкретний проект, залежні від політичних партій та/або донорів чи створюються державними органами, «грішать» «відкатами» у відносинах з донорами, ведуть діяльність, яка не передбачена статутними документами та не здійснюють ту, що передбачена статутом.

Головні причини корупції в Україні пов'язані з її інституційним характером: розвинута система неформальних контактів перетворилася в сталі традиції використовувати корупцію на різних рівнях соціальної відносин. Корупція, як функціональна поведінка, поширюється в ситуації відсутності політичної волі з боку політичної влади, толерантного ставлення до неї з боку громадськості, замовчування її як проблеми з боку ЗМІ, свавілля з боку судів, правоохоронних органів і фіскальних органів, які перетворюють ресурси контролю в предмет корупційного обміну.